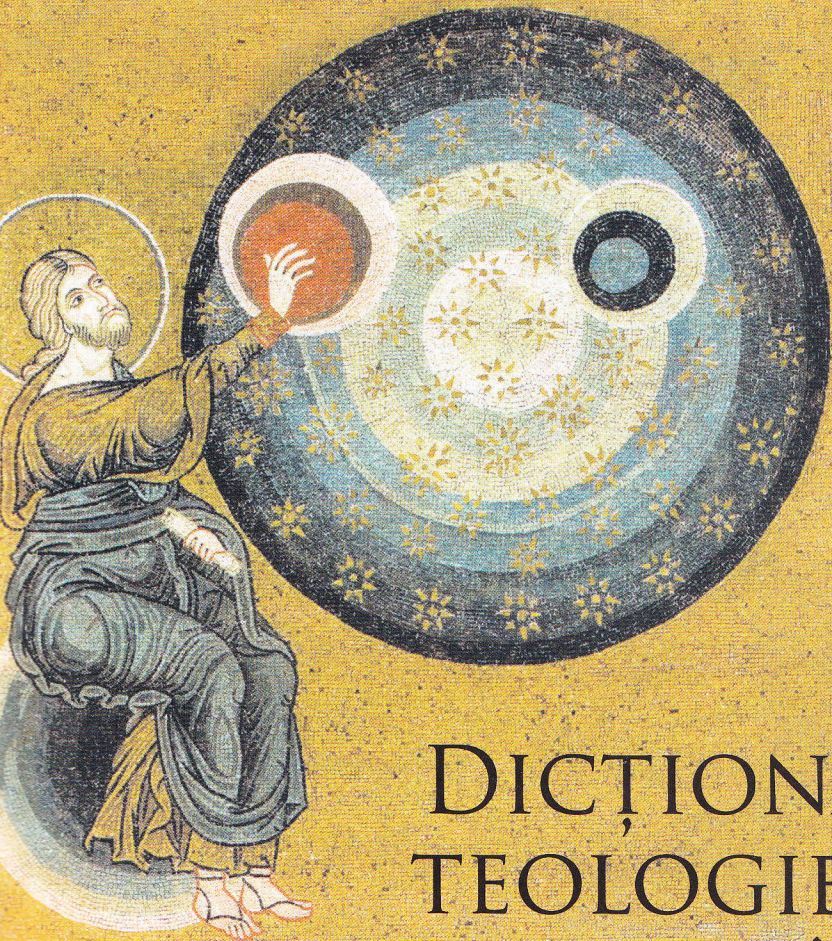

Pr. Răzvan Andrei Ionescu
Adrian Lemeni

DICTIONAR
TEOLOGIE DE
ORTODOXĂ SI
ȘTIINȚĂ

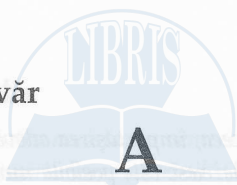

**Pr. Răzvan Andrei Ionescu
Adrian Lemeni**

**DICȚIONAR
DE
TEOLOGIE ORTODOXĂ
ȘI
ȘTIINȚĂ**

Carte tipărită cu binecuvântarea
Inaltpreședintelui
TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

© Editura DOXOLOGIA 2016
ISBN 978-606-519-0-0

adevăr

teologie Teologia este demers și mărturie de împărtășire din realitatea pe care Dumnezeu i-o descoperă omului. Ea nu ține atât de epistemologie (efort de reprezentare rațională a lumii la nivel de intelect), cât de gnoseologie (în sensul de cunoașterii interpersonale) și de ontologie (ființare umană configurată prin împărtășire din ceea ce-i împărtășește ființarea dumnezeiască). Adevărul trăit de creștin este participativ, demersul de căutare a adevărului conducând la concretul împărtășire din Adevărul dumnezeiesc – Hristos, Cel care este „calea, adevărul și viața” (In 17, 17):

„Adevărul lui Dumnezeu” (Rom. 1, 18, 25) este echivalent cu manifestarea ființei Sale personale inefabile, care face obiectul credinței (II Tes. 2, 10-12), mântuirea fiind comuniunea efectivă cu misterul lui Dumnezeu revelat (II Tes. 2, 10). Minciuna este o denaturare și o înăbușire a realului (Rom. 1, 18), deoarece își are rădăcina în „antihrist”, tatăl minciunii, impostorul care falsifică realitatea personală, care maschează și deformează personalitatea (I In 2, 22; 4, 6)¹.

Sfințenia este împlinirea umanului în împărtășire din chipul

dumnezeiesc de ființare. Sfântul este un om împlinit dumnezeiesc, ca unul devenit Dumnezeu prin har, pentru că cele ale lui Dumnezeu sunt devenite ale sale pentru totdeauna. Este împlinit ca unul care-și trăiește unicitatea în istorie: fiecare om este o mântuire, spune ieromonahul Rafail Noica. Iar mântuire înseamnă a te personaliza în Hristos, a-L lăsa pe Hristos să te configureze ca persoană prin lucrarea sculpturală a Duhului Sfânt, întru care se leapădă din om toate adaosurile străine, generate de păcat. În dialog cu Adevărul, tot ce pervertește firea umană, toate minciunile, toate sunt lepădate pentru că în Hristos nu poți fi decât în Adevăr:

Eu spre aceasta M-am născut și pentru aceasta am venit în lume, ca să dau mărturie pentru adevăr; oricine este din adevăr ascultă glasul Meu (In 18, 37).

Astfel că, dacă vorbim de cadrul referențial în care căutăm adevărul în științe, el este cel specific demersului intelectual (răspunzând exigențelor logicii), în timp ce, în teologie, acest cadru ține de participarea ființei întregi, teologia fiind act de „împărtășire în ființă”. Adevărul teologic este accesibil prin „negarea negațiilor” (a „nu”-urilor) de tip „păcat”, care-l pervertesc pe om la nivel de ființare, astfel structurându-se în om „da”-ul sălășluirii sale întru Adevărul personal, care este Hristos. În timp ce primul cadru cere exercitarea unei calități umane de tipul inteligenței, educată după

exigențele gândirii științifice, al doilea presupune întâlnirea interpersonală cu Dumnezeu, posibilă în spațiul interiorității umane, prin ascultarea poruncilor lui Hristos. De subliniat că demersul prin excelență al Bisericii este cel al întâlnirii și comuniunii cu Adevărul:

Adevărul este o prioritate centrală în cunoașterea [...] eclezială. [...] Rațiunea autonomă nu poate percepe decât forme de adevăr, fărâme ale unor adevăruri conceptuale, neavând acces la contemplarea unitară a Adevărului. O cunoaștere parțială, lipsită de integralitatea unei viziuni duhovnicești și ecleziale, riscă să denatureze și cunoașterea asupra părții. Numai o cunoaștere înțeleasă ca putere a Duhului Sfânt poate mișca inimile și mințile oamenilor, pentru a-L primi pe Iisus Hristos ca Adevăr al lumii, posibil de experimentat în experiența vie a Bisericii. Adevărul nu poate fi posedat, ci împărtășit. Cunoașterea nu înseamnă doar un efort de găsire a adevărului lucrului printr-un raționament detașat de realitatea lucrului studiat, ci înseamnă unirea subiectului cunoscător cu obiectul de cunoscut.

Teologic, este imposibil să numim prezența Tri-Personală a lui Dumnezeu „obiect al cunoașterii”, corect este să-L numim „Subiect” al cunoașterii teologice ca Unul care din negrăita Sa bunătate și noblețe către creatura Sa se deschide El Însuși prin iubire și i Se revelează pentru a-L mântui.

De aceea, împărtășirea adevărului dumnezeiesc este posibilă numai în iubirea adâncă a comuniunii de viață trăită în Biserica lui Hristos. În acest fel, Adevărul poate fi împărtășit în experiența de putere duhovnicească a comunității ecleziale. În iubire, este posibilă adevărata cunoaștere a Adevărului și această cunoaștere se manifestă ca iubire. Dar, în afara comuniunii desăvârșite a Sfintei Treimi extinse în viața Bisericii, nu există iubire deplină. Adevărul se dezvăluie în lumina paradigmei Cincizecimii. Împărtășirea Adevărului necesită trecerea de la moarte la viață, de la o viață închisată în limitele stricăciunii la o viață deschisă nestricăciunii, a învierii duhovnicești. Hristos nu este un adevăr principial, cuantificabil la nivel de concept și generator de sisteme doctrinare sau coduri morale. Hristos este Adevărul personal, al fiecăruia dintre noi și al lumii întregi, care ne cheamă de la moarte la viață și, în același timp, ne dă puterea spre înviere prin biruința Lui asupra morții. Iisus nu prezintă adevăruri doctrinare abstracte, ci Se descoperă pe Sine ca Cel ce este Calea care duce la Tatăl. „Eu sunt lumina lumii” (In 8, 72). Mărturisirea Adevărului este posibilă doar prin umblarea în lumina lui Hristos. Orice despărțire de Hristos ne face să ne îndepărtăm de la realitatea absolută a Adevărului, descoperită în Fiul lui Dumnezeu. Când Pilat Îl întreabă pe Hristos: „Ce este adevărul?”, Mântuitorul nu dă o definiție, ci mărturisește: „Eu spre aceasta M-am născut și

adevăr

să fie formalizat, cu alte cuvinte să fie detașat de influența subiectivității umane și plasat în sfera de cercetare a rațiunii obiective. Adevărul nu mai înseamnă, ca în știința clasică, o anumită adecvare a realității investigate la reprezentările interior-umane (concepție prekantiană), ci este căutat un adevăr absolut, nesubiectiv, universal demonstrabil prin repetarea (de către oricine doarește) a raționamentului, respectiv a experimentului (înțeles ca strategie rațională de a ști cum să „întrebi” la nivel fenomenologic) în lumea fizică. Garanția autenticității adevărului este dată de utilizarea riguroasă a metodei științei, adevărul acesteia fiind unul (riguros) demonstrabil:

O propoziție ține de adevărul științific dacă a fost stabilită recurgând la metoda științifică, pornind de la cel mai mic număr posibil de ipoteze arbitrare. Ea trebuie să fi fost construită printr-un raționament riguros, plecând de la presupuziții în mod comun admise și verificate prin experiență. Ea este reutilizabilă de către alți oameni de știință, pentru a construi alte propoziții de acest fel, având-o ca punct de plecare. În limbajul curent, expresia desemnează un adevăr factual [...]”.

Adevărul științific, așadar, este răspunsul la o investigație a naturii după paradigma științifică. El corespunde unui sistem de referință precis în ceea ce privește normele de utilizare a rațiunii, verificabilitatea, domeniul de valabilitate. De remarcat că viziunea critică pe care

analiză

o oferă filosofia contemporană a științelor a dus la apariția unei întregi literaturi de teorii prin care autorii se străduiesc să evalueze critic posibilitățile de întâlnire reale ale omului de știință cu „adevărul științific” (Michel Foucault, Karl Popper, Ludwig Wittgenstein).

Referințe:

³ Ali Benmakhlouf, *Vérité (Adevăr)*, apud Lecourt [1999], p. 973; ⁴ *Ibidem*; ⁵ Gilles Gaston Granger, *Rationalité et raisonnement (Raționalitate și raționament)*, apud Michaud [2000], p. 216; ⁶ Cf. Wikipedia (versiunea franceză).

A se vedea și:
axiomă, eroare, formalism, metodă, rațiune/raționalitate/raționalism.

analiză

Termen utilizat de limbajul științific încă dinainte de modernitate, analiză acoperă astăzi realități diferite, în funcție de domeniul științific în care este folosită. La origine, este un concept ce ține de filosofia cunoașterii (matematice):

La frontiera dintre matematici și filosofie există teme de mare complexitate și de mare fecunditate ce izvorăsc din cele două discipline în același timp. Printre aceste teme, cea a analizei și sintezei a ocupat, timp de două milenii, un loc central¹.

Parte a binomului analiză-sinteză, situată antinomic față de sinteză,

analiză

analiza desemna înțelegerea obiectului prin descompunerea sa în elementele constitutive, pe baza unor criterii care să asigure eficiența cunoașterii.

Astăzi, îl întâlnim cu precădere în matematici, în chimie și în teoria muzicală. Analiza matematică acoperă, ca domeniu, tot ce ține de calculul diferențial și integral și de domeniile asociate; „analiza complexă” este acea parte a analizei matematice, care e centrată pe utilizarea numerelor complexe; „analiza funcțională” este cea care se ocupă cu studiul funcțiilor, în timp ce „analiza armonică” este cea care utilizează transformatele de tip Fourier. În chimie, analiza este procesul de identificare a constituenților unui produs chimic. În muzică, analiza constituie studiul structurii melodice, armonice sau ritmice a operelor muzicale.

Referințe:

¹ Roshdi Rashed, *Analyse et synthèse (Analiză și sinteză)*, apud Lecourt [1999], p. 47.

A se vedea și: continuitate, disciplină.

antinomie

(din gr. *antinomia*, conflict între două legi; conotația este una mai degrabă modernă decât antică)

Antinomia reprezintă depășirea contradicției unor termeni în aparență opuși. Existența, în cadrul aceleiași învățături, a unor concepte care în aparență se opun induce o contradicție internă

antinomie

în planul logicii formale obișnuite. De pildă, unitatea și trinitatea din cadrul dogmei Sfintei Treimi, dumnezeirea și umanitatea Persoanei Fiului lui Dumnezeu, faptul că Maria este Maica Domnului și, în același timp, Fecioară ilustrează o gândire de tip antinomic. Antinomia presupune o logică în care cunoașterea nu se epuizează în exprimarea conceptuală supusă rigorilor formale. Ea nu presupune un obscurantism irațional, ci exprimă logica experienței ecleziale. Această logică e legată de viața Bisericii, iar viața nu poate fi epuizată în formule. Antinomia ajută la depășirea unei gândiri marcate de autosuficiență, care riscă să devină încremenită și fixă în propriile tipare date de logica formală. Antinomia favorizează asumarea limitei gândirii discursive ca o deschidere spre o cunoaștere mai intuitivă, integrativă.

Antinomia caracterizează apofatismul Tradiției ecleziale. În această perspectivă, există o împărțire dinamică din puterea de viață a Adevărului în cadrul experienței duhovnicești și ecleziale. Limbajul gândirii antinomice din apofatismul teologic exprimă doar granița, hotarul realității definite. Definiția nu poate cuprinde și epuiza realitatea indicată. Antinomia ne trece de la fixismul conceptelor la dinamica vieții, propune o logică racordată la exigențele vieții.

Experiența eclezială a Adevărului nu permite epuizarea sa într-o formulă obiectivă:

Apofatismul adevărului bisericesc exclude orice percepere obiectivizantă

antinomie

a ortodoxiei. Adevărul nu se epuizează în formularea lui. Formularea este numai granița adevărului, veșmântul sau paza adevărului. Adevărul este realitatea care nu se dezmente pe sine, adevărul ultim este viața care nu poate fi abolită de moarte. De aceea și cunoașterea adevărului nu se poate înfăptui prin înțelegerea formulărilor lui, ci prin participarea la evenimentul adevărului, la adevărul vieții, la imediatul experienței¹.

Gândirea încrezătoare în puterea nelimitată a rațiunii umane nu poate concilia formularea definitivă cu caracterul nedeterminabil al adevărului. Antinomia ajută la spargerea acestui cerc vicios, indicând o logică prin care se trimite către o experiență de viață. Această experiență presupune taina persoanei deschise spre comuniune. Taina persoanei nu se epuizează în concepte obiective, în criterii determinate și operabile prin gândirea discursivă.

Taina gândirii antinomice presupune întâlnirea cu taina persoanei care se dezvăluie în lumina adevărului experienței ecleziale:

Formulările definitive ale adevărului și caracterul dinamic nedeterminabil al experienței adevărului sunt două elemente neconciliabile la nivelul gândirii logice. Ele pot fi puse în armonie însă la nivelul vieții și al purtătorului ipostatic al vieții care este persoana. De aceea, criteriul ortodoxiei bisericești este experiența și credința Bisericii întregi, întrupată în persoanele sfinților.

antinomie

Criteriul adevărului este plenitudinea eclezială, iar măsură a plenitudinii este întregirea harismelor vieții în persoanele sfinților. [...] Cum se reușește salvagardarea acestui criteriu nedefinibil, care distinge ortodoxia de erezie, din moment ce lipsește orice mijloc de impunere obiectivă și autoritară a adevărului? Răspunsul îl aflăm în insistența cu care Biserica identifică adevărul cu viața și viața cu singurul purtător ipostatic al acesteia, care este persoana, în refuzul Bisericii de a înlocui imediatul experienței și al relației cu formule intelectuale, coduri morale sau structuri de putere în slujba unei autorități. Astfel, ortodoxia se dobândește sau se pierde, așa cum se dobândește sau se pierde orice dar de viață: o iubire adevărată, o expresie artistică reușită, un punct de plecare dinamic în cunoaștere. Această dobândire sau pierdere rămâne inaccesibilă criteriilor obiective ale științei și istoriografiei, tot așa cum rămâne inaccesibilă aceluiași criterii și funcționarea vie a limbajului, împreună cu transformările lui de-a lungul istoriei, sau manifestările creatoare ale artei și semantica lor socială².

Referințe:

¹ Yannaras [1996], pp. 185-186;

² *Ibidem*, pp. 187-189.

A se vedea și:

adevăr, apofatism, cognoscibil, rațiune/raționalitate/raționalism.

Elemente ale logicii antinomice se regăsesc în cercetarea științifică. Cuvântul „antinomie”, ca

intelență artificială

este esențială în înțelegerea umană. Dificultatea celor care încearcă să explice natura minții umane prin inteligența artificială nu provine atât din limitele tehnologice sau din cele ale logicii booleene, cât mai ales dintr-o perspectivă filosofică inadecvată, în care există o încredere nejustificată în autosuficiența rațiunii analitice pentru a explica lumea.

Perspectiva acestei autosuficiențe nu este nouă, ci crește în contemporaneitate în contextul filosofiei înrădăcinate în modernitate. În *Discurs despre metodă* (1637), Descartes sistematizează o filosofie care crede că adevărul lucrurilor poate fi atins într-un mod direct proporțional cu nivelul de claritate al metodei. Universalitatea metodei și aplicarea algoritmului său devin criterii ale adevărului științific despre lume. Rațiunea este înțeleasă mai ales din perspectivă instrumentală și operațională. În 1651, Hobbes descria rațiunea ca o calculare simbolică. Logica bazată pe silogisme extinde regulile aritmeticii în planul gândirii. Leibniz generalizează valabilitatea matematicii în procesul cunoașterii, matematicile fiind denumite caracteristici universale, prin intermediul cărora gândirea ar putea fi înlocuită de calculabilitate.

Efortul constant de a realiza roboți cu o viață psihică asemănătoare omului poate trăda fie o consecință a golirii de conținut a vieții noastre, compensată prin crearea de artefacte cu conștiință, fie o expresie a unei tentații demiurgice. Profesorul Ștefan Trăușan-Matu, specialist în inteligența artificială, mărturisește:

intelență artificială

Ne punem întrebarea: de ce vrem să facem roboți care să fie ca noi? Un răspuns ar fi că ne-ar putea ajuta la munci pe care doar omul le face acum. La acest răspuns se poate însă obiecta că nu este nevoie ca robotul să fie la fel ca noi, ca să fie util. Atracția pe care o exercită totuși roboții umanoizi, nu numai unor copii, ci și oamenilor maturi, serioși și chiar asupra specialiștilor în calculatoare, trădează, după părerea noastră, mai multe lucruri. În primul rând, o dorință de umanizare, de atribuire a unor trăsături umane la tot ceea ce ne înconjoară și, mai ales, celor mai sofisticate realizări tehnice. Este, poate, o consecință a dezumanizării. Aparatura electronică omniprezentă, sub impresia asigurării unui confort cât mai deplin, nu face decât să ne îndepărteze de noi înșine, de introspecție, de reflecție. [...] Dintr-o altă perspectivă, eforturile de creare a unui homunculus, a unui golem, a unui robot cu inteligență artificială și cu psihic, constante ale civilizației umane din ultimele secole, reflectă probabil necesitatea creației duse la paroxisumul în care ne autodepășim, creând entități care potențial pot fi mai puternice, mai perfecționate, mai inteligente¹.

Referințe:

¹ Constandache-Trăușan-Matu [2002], p. 89. Vezi și Lemeni-Ionescu [2007], pp. 422-423.

A se vedea și: metodă.